

Citation:

F.M.Th. de Liagre Böhl, Levensbericht B. Hrozny, in:
Jaarboek, 1953-1954, Amsterdam, pp. 285-294

BEDŘICH HROZNÝ
(6 Mei 1879—12 December 1952)

HERDENKING

VAN

BEDŘICH HROZNÝ

(6 Mei 1879—12 December 1952)

Op 12 December 1952 overleed te Praag Bedřich Hrozný, sedert 1938 buitenlands lid van onze Akademie. Zijn naam blijft vooral verbonden met de rangschikking van het Hethietisch in de kring der Indoeuropese talen en met de ontcijfering van de Hethietische hiëroglyphen. Mijn taak hem te herdenken wordt vergemakkelijkt door een biographische schets van de hand van Lubor Matouš, naar aanleiding van zijn 70ste verjaardag, ruim vier jaar geleden: een schets, die ik door menige herinnering zou kunnen aanvullen. Want de band, die ons verbond, dateerde reeds uit de tijd van onze vaders en onze vriendschap begon, toen Hrozný als jong student in Wenen aankwam. Over de bijzonderheden van zijn wetenschappelijk werk verwijs ik voorts naar het overzicht van Madeleine David in de *Revue d'Assyriologie*, 1953, pp. 96—100.

Hrozný was de zoon van een hervormd predikant in het dorpje Lissa aan de Elbe. Zijn jeugd in dit landelijke milieu, als de oudste van een gezin van vijf kinderen, moet van zeldzame harmonie zijn geweest. Zijn liefde voor het landleven, overgeërfd in een lange reeks van voorvaderen op de boerderij, blijkt nog uit het eerste van zijn wetenschappelijke werken, dat aan het graan en de verschillende graansoorten bij de oude Babyloniërs gewijd is. De tradities, waarin hij werd grootgebracht, waren die van het strenge Protestantisme der Boheemse Broedergemeente, waar het Oude Testament in het middelpunt van de aandacht stond en waar de herinneringen levendig werden gehouden aan de strijd en de bloei van het Tsjechische volk in de twee eeuwen tussen Hus en de slag

bij de Witte Berg en aan een figuur als Jan Amos Komensky (Comenius), die in Naarden zijn toevlucht vond. Met nadruk wees reeds de vader de jonge Hrozný op de betekenis van de Oosterse wereld en de Oosterse talen — ook buiten het Hebreeuws — voor de studie van het Oude Testament. Reeds op het gymnasium te Praag begon hij zich op eigen gelegenheid de beginselen van het Hebreeuws en Arabisch en ook van het spijkerschrift in te prenten.

De idylle eindigde in 1896 met het overlijden van de vader op pas vijftigjarige leeftijd. De moeder bleef in moeilijke omstandigheden achter en verhuisde naar de provinciestad Kolin (bekend door de slag in de zevenjarige oorlog), waar hij zijn eindexamen gymnasium deed en vooral ook gelegenheid had goed Frans te leren. Daarna ging hij als student naar Wenen, waar hij de studie in de Protestantse Theologie reeds in het tweede jaar met die van de oriëntalistiek verwisselde. Zijn leermeesters waren aanvankelijk de Oud-testamenticus Ernst Sellin en in de litteraire faculteit vooral David Heinrich Müller. Zijn philologische belangstelling was ruim en strekte zich ook uit over het Sanskriet en het Egyptisch; maar op het terrein van het spijkerschrift was hij nog steeds in hoofdzaak aangewezen op eigen studie. Het waren de jaren, waarin door de vondst en de eerste publicatie der tabletten van El-Amarna de verspreiding van dit schrift en van de Babylonische taal in het gehele Nabije Oosten was aangetoond, en zijn besluit stond vast zich aan deze studie te wijden. Evenwel behandelde zijn proefschrift, waarop hij in 1901 in de letteren promoveerde, onder de invloed van Müller nog Zuid-Arabische graffiti, waarvan de afschriften en afdrukken juist toen door Müller en later door Glaser naar Wenen waren gebracht.

Na zijn promotie vertrok hij naar Berlijn, waar F. Delitzsch zijn leermeester werd. Deze wees hem op het belang van een bepaalde groep van hymnen en mythen ter ere van de oorlogsgod Ninurta en stelde hem in de gelegenheid de originelen in het Brits Museum te Londen te kopiëren. Het resultaat, dat in 1903 in de „Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft” verscheen, is nog heden van waarde. Daarna volgden lange jaren van — aanvankelijk

ongesalarieerde — werkzaamheid aan de Weense Universiteitsbibliotheek en, sedert 1905, ook als privaat-docent aan de Universiteit. Deze werkzaamheid werd in het begin onderbroken door zijn medewerking aan de opgravingsexpeditie te Taänach in Palestina onder leiding van Sellin. Daar werden, feitelijk voor het eerst in Palestina, spijkerschrifttabletten opgegraven, die Hrozný ontcijferde en vertaalde en in de Verhandelingen der Weense Akademie van Wetenschappen publiceerde. Van de nauwkeurigheid van zijn kopieën kon ik mij overtuigen, toen ik twintig jaar later dezelfde oorkonden in het Museum te Istanboul collationeerde. Zijn verdere studiën in die jaren, meestal verschenen in de *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, zijn vooral op historisch en cultuurhistorisch terrein gelegen. Hierbij vestigde zich zijn belangstelling spoedig op een terrein, dat toen nog braak lag. De belangstelling der assyriologen ging toen, voorzover de taalkunde niet alles absorbeerde, uitsluitend in de richting van de politieke geschiedenis en van de geestesbeschaving, vooral op het terrein van de godsdienst en mythologie. Het was de tijd van „Babel en Bijbel” en van het meest eenzijdige „Panbabylonisme”. De materiële grondslagen zoals landbouw en veeteelt van deze in hoofdzaak agrarische maatschappij werden verwaarloosd. Hrozný’s werk over „Das Getreide im alten Babylonien”, dat in 1913 in de Berichten der Weense Academie verscheen, was bedoeld als het eerste deel van een breed opgezette „Wirtschaftsgeschichte des alten Orients”. Dit werk bleef een torso: uiterlijk onaanzienlijk en moeilijk leesbaar; maar het baande op grond van toen nog moeilijk bereikbaar materiaal nieuwe wegen, die hij pas dertig jaar later in zijn „Oudste geschiedenis van Voor-Azië” verder heeft beschreden.

In hetzelfde jaar zou er gelegenheid zijn geweest, deze geleerde voor Nederland en voor Leiden te winnen, toen hij voor de toen opgerichte Assyriologische leerstoel in aanmerking kwam. Dat dit niet gelukt is, werd door hemzelf betreurd, te meer daar ook de door de dood van Müller vacant geworden Weense leerstoel hem door de benoeming van Christian ontging. Wel ontving hij twee jaar later een officiële leeropdracht met de titel van professor;

maar de positie van een Tsjechische geleerde werd in Wenen gedurende de eerste wereldoorlog steeds moeilijker. En juist in deze moeilijke jaren begon zijn baanbrekend werk, dat zijn naam beroemd heeft gemaakt.

De duizenden kleitabletten, door Hugo Winckler in Boğazköy, de hoofdstad van het rijk der Hethieten, in het binnenste van Klein-Azië opgedolven, wachtten toen op ontcijfering en opheldering. Het schrift was bekend: het syllabisch-ideographische spijkerschrift, de taal echter onbekend, behalve dan de betekenis der betreffende schaarse ideogrammen. Reeds aan de eerste ontcijferers moesten eigenaardige vormen zoals *quis*, *quisque* en *quisquis* opvallen, die — *mirabile dictu* — aan het Latijn deden denken. Evenwel was het rastype der Hethieten, zoals men dit door de Egyptische reliëfs van het Nieuwe Rijk reeds kende, alles behalve Indoeuropees, evenmin als de evencens reeds eerder bekende koningsnamen. Ook was, zoals later bleek, slechts de structuur van de taal Indoeuropees, terwijl de woordenschat in ruime mate vreemde elementen vertoont. Hrozný nu werd tot aan het uitbreken van de eerste wereldoorlog in de gelegenheid gesteld om talrijke van deze opschriften te kopiëren en zich in de bijzonderheden in te werken. En toen kwam de verrassing: zijn mededeling over „Die Lösung des hethitischen Rätsels” in de „Mitteilungen der deutschen Orientgesellschaft” en daarna zijn stelselmatig onderzoek over „Die Sprache der Hethiter” (in de *Boghazköi-Studien* van 1916) bracht voor het eerst het bewijs, waardoor een nieuwe taal aan de indoeuropese *Centum*-groep werd toegevoegd. Zoals alle grote ontcijferers ging ook hij uit van de intuïtie. Bekend en ook door Matouš aangehaald is het volzinnetje, dat hij het eerst meende te kunnen vertalen: „Nu zult gij brood eten en water drinken”, waarbij het woord voor „nu” dan *nu* luidde en het woord voor „water” *watar* en „gij zult eten” *ezateni*, „gij zult drinken” *ekuteni*, waarvan hij het eerste in verband bracht met het Latijnse *edere* of *esse* en het tweede, dat ook *equateni* werd geschreven, met *aqua*. Maar deze intuïtie werd gesteund en geadstrueerd door een systematische taalkundige opbouw op grond van een voor die tijd indrukwekkend

tekstmateriaal. Geniale intuïtie en onvermoeide methodische opbouw gingen hand aan hand.

Zijn volgende studiën, slechts kort onderbroken door militaire dienst, bleven op hetzelfde terrein. Hij copieerde en publiceerde Hethietische spijkerschriftteksten in autographie, transcriptie en vertaling en bewees in zijn eveneens baanbrekende studie over „Die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes” ongeveer gelijktijdig met Forrer, dat deze opschriften, behalve dan in het eigenlijke Hethietisch, dat hij Nesietisch noemde, ook nog in andere talen zijn gesteld, waarbij hij het Nesietisch van het oudere Proto-Chattisch onderscheidde, het Luwisch terecht (in tegenstelling met Forrer) eveneens onder de Indogermaanse talen groepeerde en voor het eerst het Choerritisch als een zelfstandige taalgroep identificeerde.

Intussen had hij na de val van het Oostenrijks Keizerrijk de benoeming aan de voor hem gestichte leerstoel in Praag, de hoofdstad van zijn zelfstandig geworden land aanvaard en in Praag is hij tot aan zijn dood gebleven, bemind en geëerd als *facile princeps* onder de Tsjechische oriëntalisten. Zijn eerste werk als hoogleraar in Praag was zijn vertaling en bewerking, nu in het Frans, van het Hethietische Wetboek: „Le Code Hittite”, waarvan hij de fragmenten in Istanbul geïdentificeerd had.

Zijn stelling aangaande het Indoeuropese karakter der Hethietische taal bleef onweerlegd, maar werd aanvankelijk van vele zijden weersproken en bestreden. Levendig herinner ik mij het debat te Jena op de „Orientalistentag” van 1920. De overwinning werd behaald door het werk van Indogermanisten zoals Sommer, Holger Pedersen, Sturtevant en ten slotte door Friedrich, die doorgingen op de weg, door Hrozný geweest. Terecht zegt de Deen Pedersen in zijn boek over „Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen” van 1938: „Das Hittitische stellt sich als elfter Sprachzweig neben die zehn altbekannten (indoeuropäischen) Sprachzweige, in vielen Punkten sehr fortgeschritten und verändert, in anderen Punkten so altertümlich, dass es für das

Gesamtbild des Sprachstammes ebenso wichtig ist wie Altindisch und Griechisch."

En de kroon werd op het werk gezet door Johannes Friedrich met zijn „Hethitisches Wörterbuch", waarvan de tweede aflevering in de „Indogermanische Bibliothek" in 1953 is verschenen. Volgens de „Comparative Grammar of the Hittite Language" door Sturtevant (nieuwe bewerking 1951) staat het Hethietisch met de daaraan verwante oude Anatolische talen trouwens als een zelfstandige groep *naast* het Indoeuropees. Reeds Hrozný had — ook hier als de eerste — in een lezing over het Hethietische Medio-passivum op het Linguistencongres van 1928 in Den Haag, op de principiële verschillen gewezen, die toch geen afbreuk doen aan de nauwe verwantschap.

Door de belangstelling en de steun van wijlen president Masaryk werd Hrozný dan ook in de gelegenheid gesteld tot zelfstandig archaeologisch onderzoek als de leider van Tsjechoslovaakse wetenschappelijke expedities op drie verschillende ruïneheuvels, waarvan de een in Noordelijk Transjordanië, de andere in Noord-Syrië en de derde in Zuidelijk Anatolië is gelegen. Bovendien werden tal van andere puinheuvels door hem verkend en voorlopig onderzocht. De drie, waar opgravingen werden gedaan, zijn de heuvel Sech-Saäd ten Zuiden van Damascus, de grote heuvel Tell Arfad op de plaats van de oude Phoenicische stad Arpad ten Noorden van Aleppo en daarna vooral de *Kültepe*, in de buurt van Kaisarije in zuidelijk Cappadocië.

De naam van Hrozný zal vooral met de *Kültepe* en de daar gevonden Assyrische oorkonden verbonden blijven. In die jaren waren hoe langer hoe meer kleitabletten van een eigenaardig soort naar de musea en particuliere collecties gekomen, die uit het zuidelijke gedeelte van het oude Cappadocië afkomstig waren. Uit de inhoud bleek, dat het oorkonden waren van een Assyrische handelsfactorij in Klein-Azië uit de 19de en 20ste eeuw voor het begin van onze jaartelling. Men vermoedde, dat men de vindplaats in de buurt van het dorpje Kara Euyouk moest zoeken, maar proefgravingen, door Chantre en later door Winckler op de naburige

heuvel Kültepe ingesteld, bleven zonder resultaat. Dit onderzoek nu werd door Hrozný in 1925 met modernere middelen en op ruimer schaal hervat. Hij vond de sporen van een Hethietische burcht en van een tempel uit de 14de eeuw v. Chr. en het gelukte hem de oude naam van deze uitgestrekte nederzetting — Kaneš — te identificeren. Evenwel vond ook hij aanvankelijk niet de gezochte tabletten. De reden zou straks blijken: de Assyrische handelsfactorij was gelegen buiten de oude stad, dus beneden de tegenwoordige puinheuvel en enigszins daarvan verwijderd. Op een uitgestrekt weiland, toebehorende aan een zekere Hadj Mehmed, heeft hij ten slotte de grote vondst gedaan en meer dan duizend kleitafeltjes en brokstukken van kleitafeltjes opgedolven. De publicatie werd vertraagd, ook door ander werk, dat (wij mogen zeggen gelukkig) de voorrang had. Pas in het najaar 1952 verscheen het eerste deel van zijn *Inscriptions Cuneiformes de Kültepe*: 194 oorkonden, en hij heeft zich op zijn sterfbed nog daarover verheugd. De Turkse opgravingen, in de jongste tijd daar verricht, hebben onze kennis omtrent deze oude handelskolonie verdiept en uitgebreid.

Naar Praag teruggekeerd, toonde Hrozný — nu reeds geleerde van wereldnaam — zich ook een goede organisator. Door de instelling en inrichting van het Oosters Instituut met zijn afdelingen op elk terrein der oriëntalistiek en door het grote Tijdschrift *Archiv Orientální*, gesteld in de drie wereldtalen, werd Praag tot een der centra der Oosterse studiën. In bijna elk nummer der twintig jaargangen van dit Archief staan bijdragen van de hand van Hrozný, en daaronder zeer omvangrijke en belangwekkende.

Want nog groter inspanning, op telkens nieuw terrein, heeft hij zich in die jaren getroost. Zijn naam zal ook met ere worden vermeld in de geschiedenis van de ontcijfering der Hethietische hiërogllyphen en van het Proto-Indische en het Kretensische schrift.

De Hethietische hiërogllyphen hadden ondanks alle inspanning nog steeds niet hun *Champollion* gevonden. Want hier waren, evenals in de beide andere zoëven genoemde gevallen, zowel de taal als het schrift onbekend. Nu zou men weliswaar hebben verwacht, dat de ontcijfering niet meer te veel bezwaar zou opleveren,

mits de taal dezelfde was als die van de door Hrozný onderzochte Hethietische oorkonden in spijkerschrift. De oplossing bleek evenwel niet zo eenvoudig te zijn. Ook in dit geval was Hrozný niet tevreden met het betrekkelijk schaarse reeds bekende materiaal. Hij collationeerde, copieerde en fotografeerde alle bereikbare inscripties in dit hiëroglyphisch schrift zo volledig mogelijk op een vijf maanden lange reis door Klein-Azië en Syrië. Daarna publiceerde hij het met zijn zelfstandige ontcijfering en zijn poging tot vertaling in drie delen van samen ruim 500 bladzijden: *Les Inscriptions Hittites Hiéroglyphiques, Essai de déchiffrement*. Zijn resultaat was, dat de taal van deze opschriften eveneens in nauw verband staat met de Indoeuropese groep, evenwel niet identiek is met het spijkerschrift-Hethietisch, maar dichter staat bij het Luwietisch. Hiermede heeft hij vermoedelijk gelijk. Maar met historische en verdere philologische gevolgtrekkingen zal men moeten wachten, tot de grote bilinguë teksten, door Bossert in Karatepe gevonden, volledig onderzocht zijn. Want hier vindt men een omvangrijke inscriptie zowel in het Phoenicisch als in het hiëroglyphisch-Hethietisch. De vondst van Karatepe, waarvan Hrozný nog heeft geweten, maar waaraan hij wegens zijn ziekte niet meer kon meewerken, zal hier de proef zijn op de som.

Iets soortgelijks geldt van de Kretensische opschriften, de *Scripta Minoa*, waaraan Hrozný nog in 1949, kort vóór zijn ziekte, een werk van ca. 400 bladzijden gewijd heeft: *Les Inscriptions Crétoises, Essai de déchiffrement*. Zijn resultaat was, dat het ook hier weer betreft een Indoeuropese taal, verwant aan het Hethietisch. Weliswaar ontbreekt hier nog steeds de bilinguë. Maar de vermeerdering van materiaal door het verschijnen van het tweede deel der *Scripta Minoa* uit de archieven van Knossos in 1952 is zo aanzienlijk, dat men de taak opnieuw zal moeten aanpakken, natuurlijk uitgaande van en steunende op de geniale poging van Hrozný.

Over zijn poging tot ontcijfering der Proto-Indische opschriften op de zegels uit Harappa en Mohenjo-Daro zal men eveneens pas later kunnen oordelen. Ook deze meestal korte opschriften beschouwde hij als verwant met de taal en het schrift der hiëro-

glyphische Hethieten: dus eigenlijk een rekenen met twee onbekende grootheden. Maar hier zal zijn samenvattend werk, dat reeds gedrukt is, pas posthuum kunnen verschijnen en instemming of tegenspraak zullen hierop moeten wachten.

En in nauw verband met dit alles staat dan de indrukwekkende historische en cultuurhistorische synthese, bedoeld ook voor een ruimere kring: *Histoire de l'Asie antérieure, de l'Inde et de la Crète jusqu'au début du second millénaire*. Het werk verscheen eerst in het Tsjechisch, daarna in het Duits en het Frans, straks in het Engels. Men leest het met bewondering en zou het toch aan een jong student niet zonder meer aanbevelen. Want Hrozný's genialiteit en wilskracht wist aan de bronnen ook in die gevallen een antwoord als het ware af te dwingen, waar een ander zich in stille berusting zou hebben neergelegd. Hrozný streeft naar synthese en duldt geen lacunes in het schilderij, dat hij ontwerpt. Maar overal staat op de achtergrond de volhardende werkkraft, die zelfs aan de meest minutieuze bijzonderheden hun geheimen ontworstelt.

Dat deze geleerde ook buiten zijn eigen land geëerd en onderscheiden werd, spreekt vanzelf. Ik vermeld hier slechts zijn benoeming tot corresponderend lid der Franse Academie, *Membre de l'Institut*, reeds in 1930.

Ter ere van zijn 70ste verjaardag verschenen in het verband van het *Archiv Orientální* niet minder dan vijf omvangrijke delen *Symbolae ad Studia Orientis pertinentes Frederico Hrozný dedicatae*, samen ruim 2000 bladzijden, bewerkt door 160 geleerden uit de gehele wereld. Ook was er te zijner eer in 1949 een congres op het kasteel *Dobříš* bij Praag, waaraan talrijke geleerden, juist ook uit de westelijke landen, hebben deelgenomen. Hrozný zelf was al ziek, hij mocht op medisch advies niet aan het congres deelnemen en had zich teruggetrokken in de bossen in de omstreken van Praag. Daar mocht ik hem bezoeken: een afscheid. Dit afscheid vermeld ik om een bepaalde reden. Wij hadden toen juist in Nederland een Benelux-Centrum opgericht, om samen met Belgische en ook Luxemburgse geleerden met opgravingen in het Nabije Oosten te beginnen. En ik vroeg de zieke Hrozný om zijn advies. Toen heeft

hij met nadruk, ja met geestdrift, de heuvel van Achterine ten Noorden van Aleppo aanbevelen. De juistheid van deze aanbeveling werd ruim twee jaar geleden door de proefgraving der beide Nederlandse geleerden Van der Meer en Hillen aangetoond. Mocht de Nederlandse Archaeologie daar later lauweren behalen, dan zal te onzent de naam van Hrozný, die ons deze plaats wees, ook om die reden niet worden vergeten.

In April 1952 werd Hrozný door een attaque getroffen, waarvan geen genezing meer mogelijk was. Maar tot het eind toe bleef hij helder van geest en vol van belangstelling. Op zijn sterfbed had hij nog een laatste smart en een laatste vreugde. De smart was het overlijden van zijn broer, met wie hij nauw was verbonden, kort voor zijn eigen overlijden op 12 December; de vreugde de benoeming tot een der eerste leden der nieuwe Tsjecho-Slowaakse Academie van Wetenschappen, die in het najaar werd opgericht en waarin hij geen zitting meer heeft kunnen nemen. Over zijn begrafenis schreven mij zijn leerlingen Matouš en Klíma: „Sein Staatsbegräbnis war eine Nationalangelegenheit, sein Katafalk wurde im alten Karolinum aufgestellt, die Regierung war anwesend, der Unterrichtsminister hielt die Trauerrede”. Hij rust bij zijn ouders in het vredige dorpje Lissa.

En zo staat zijn beeld ons voor ogen: De pionier, die wijst naar de toekomst; de onvermoeide geleerde, die in zijn streven naar synthese de wegen voor het toekomstige onderzoek op de meest verschillende terreinen tussen de Indus en Greta heeft gewezen en gebaad; de oudere vriend, die — onder de moeilijkste omstandigheden — door de kracht van zijn persoonlijkheid velen binnen en buiten zijn land tot leidsman en voorbeeld is geweest.

F. M. TH. DE LIAGRE BÖHL